

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gezin en Koloniale Geschiedenis

Ross, R.J.

Citation

Ross, R. J. (1976). Gezin en Koloniale Geschiedenis. *Kleio*, 17, 950-956.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/4198>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/4198>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Klerk, 17. 9. 1976

Zoals antropologen zich al lang realiseren is het gezin, welke vorm het in een bepaalde gemeenschap ook mag aannemen, de kern van het sociale leven. We hebben per slot van rekening allemaal ouders, de meesten van ons hebben broers en zusters en tenminste tijdens de eerste 10 of 20 jaar van ons leven zijn onze familieleden de belangrijkste, vaak de enige "significant others". Zelfs na het volwassen worden zal het nieuwe gezin dat we vormen waarschijnlijk centraal blijven staan in ons leven, terwijl in veel gemeenschappen in het heden en verleden andere familieleden buiten de gezinskern man, vrouw en kinderen economisch en sociaal gezien een buitengewoon belangrijke rol blijven spelen. Vanuit sociologisch oogpunt klinkt dit natuurlijk afgezaagd en alledaags, maar historici moeten niet voorbijgaan aan de fundamenteën van de gemeenschappen die ze bestuderen noch aan zoveel van wat mensen in het verleden ervaren hebben. Toch hebben ze dit lange tijd gedaan. Pas in de laatste 10 of 15 jaar is dit zeer belangrijke onderdeel van de geschiedenis van de mensheid binnen het gezichtsveld van de historische wetenschap gekomen. Er zijn vele redenen waarom men zich niet verdiept heeft in een van de voornaamste facetten van de menselijke gemeenschap. Ten eerste was er geen duidelijke bron of reeks van bronnen van waaruit men een onderzoek naar de geschiedenis van het gezin kon beginnen, hoewel historici toen ze eenmaal belangstelling kregen voor deze richting van hun vak, in feite ontdekten dat er velerlei manieren waren om aan informatie te komen over onderwerpen die schijnbaar buiten hun bereik lagen, tenminste waar het die gemeenschappen in het Europa van na de middeleeuwen betrof die konden lezen en schrijven. Ten tweede vraagt de geschiedenis van het gezin in sterke mate een statistische en theoretische benadering waar historici die grootgebracht waren met het geloof dat geschiedenis over bepaalde handelingen van afzonderlijke mannen en vrouwen ging moeite mee hadden. Ten derde schijnt er niet zo veel gebeurd te zijn met het gezin als instituut in Europa gedurende de periode waarin we waarnemingen kunnen doen. Hoewel afzonderlijke gezinnen zich steeds wijzigen omdat nieuwe generaties geboren worden, trouwen, het huis uitgaan en sterven heeft er geen opzienbarende verschuiving plaats gehad in de houding of de brede structuur van het gezin, niets dat evenzeer de aandacht van de historici getrokken heeft als de tachtigjarige oorlog of de ontwikkeling van het fabriekstelsel bij het begin van de Industriële Revolutie. Dit is althans juist wanneer we de vrij recente ontwikkeling van diverse soorten voorbehoedsmiddelen en het wijdverbreide gebruik ervan buiten beschouwing laten. Zodoende moet er om in historiografische termen te spreken, eerst belangstelling gewekt zijn voor "l'histoire structurelle" en "serielle" alvorens historici zich intensief gingen bezighouden met de geschiedenis van het gezin.¹⁾

De gezinstelsels van Europeanen hebben zich desalniettemin aanzienlijk gewijzigd gedurende de laatste paar eeuwen als reactie op de grote veranderingen in het sociale en economische leven tijdens die periode, terwijl ze deze ten dele ook hebben veroorzaakt. (Men vraagt zich af of het toevallig is, dat het land dat het kapitalistische systeem van het westen het efficiëntst nagevolgd heeft, Japan, een land is waarin het familiestelsel

* Vertaald uit het Engels door mej. drs. S.C. Leenhouts. De oorspronkelijke titel luidde "The Home and Colonial History".

erg veel op dat van Westeuropa lijkt, tenminste met betrekking tot zulke klassieke indicatoren als het benoemen van neven en nichten?). Het Europese gezin heeft zich in het bijzonder moeten aanpassen aan twee zeer belangrijke veranderingen in de omstandigheden van de gemeenschappen waarvan het de bouwsteen vormt. De ene was het industrialisatieproces en de andere de kolonisatie van grote gebieden buiten Europa.

In dit artikel zal ik me niet bezighouden met het effect van de industrialisatie op het gezin, om de eenvoudige reden dat ik er zeer weinig over weet. In het voorbijgaan kan het echter de moeite waard zijn er op te wijzen dat historici over enkele jaren waarschijnlijk duidelijk onderscheid zullen maken tussen enerzijds een verstevigen van de familiebanden tijdens de beginfase van de industrialisatie, aangezien mannen en vrouwen gebruik maakten van die nog bestaande instituten uit het leven van voor de industrialisatie om deze vreemde nieuwe wereld zin te geven en er efficiënt in te functioneren, en anderzijds een verslapping in een latere fase in de 20^e eeuw met de ontwikkeling van de verburgerlijking.

Dit artikel zal veeleer gaan over het effect van de kolonisatie op het Europese gezin en in het bijzonder over de ontwikkeling van het familiestelsel van diegenen die tenslotte Zuid-Afrikaners zouden worden. Hier heeft zich een zeer fundamentele verandering voltrokken. Hoewel een bepaald aantal families als groepen naar de Kaapkolonie emigreerden, met name gevluchte Hugenoten aan het eind van de zeventiende eeuw, kwam de grote meerderheid van diegenen die naar Zuid-Afrika trokken toch alleen. Het waren voornamelijk soldaten en zeelui van de V.O.C. die toevallig dienst deden in de nederzetting van de compagnie in Kaapstad en besloten in de kolonie, die in opkomst was, te blijven. Nu hadden degenen die dienst namen bij de V.O.C. haast per definitie het contact met hun verwanten in Europa verloren althans met een familiegroep die hen wat we nu "sociale zekerheid" zouden noemen konden bieden. Alleen diegenen die hun plaats in de gemeenschap waar ze oorspronkelijk toe hoorden verspeeld hadden namen in de regel dienst; de kans dat ze weer terug zouden keren was immers slechts één op drie. Het wekt geen verbazing dat de verschillende kamers van de Compagnie vaste overeenkomsten hadden met weeshuizen om hun mankracht te helpen aanvullen.

Degenen die zich tenslotte in Zuid-Afrika vestigden moesten een sociale wereld opbouwen onder omstandigheden die sterk afweken van die welke ze in West-Europa gekend hadden. In plaats van met de meest geurbaniseerde gemeenschap ter wereld in die tijd, of, toch op zijn minst met een dichtbevolkte boerengemeenschap, werden ze geconfronteerd met een in feite onbevolkt gebied dat nog nooit bebouwd was. Er was land maar er waren weinig arbeidskrachten, hoewel er spoedig slaven ingevoerd werden vanuit het oosten. De afstanden waren enorm en de verbindingen abominabel. Toch begonnen de burgers van de Kaapkolonie die niet langer in dienst waren bij de V.O.C., een enkele maal zelfs op aanmoediging van de compagniesfunctionarissen, met landbouw waarvan de hoofdproducten tarwe en wijn waren, en over de bergen, waar elk "product" dat niet naar de markt kon lopen uiteraard geen winst opleverde, met schapenteelt. De boerderijen waren groot, hoewel het nooit de plantages van de Nieuwe Wereld waren, en vooral in het binnenland, op de schapenvelden van de Karroo, lagen ze op grote afstand van elkaar, hoewel ze uiteraard veel dicht bij elkaar lagen op die plaatsen waar volop water te vinden was.

Om een nieuwe sociale wereld op te bouwen, die paste bij de ecologie van het soort leven dat ze leidden, moesten de kolonisten werken met het erfgoed dat ze uit Europa meege-

bracht hadden en dit omvormen. Wanneer men hun situatie van een zuiver functionalistisch standpunt zou bekijken, zou men misschien verwachten dat de groeiende Afrikaanse gemeenschap zou gaan lijken op die van verschillende Afrikaanse volkeren wier landelijk bestaan veel overeenkomst vertoonde met dat van een groot deel van de kolonisten. Men zou op zijn minst erg gemakkelijk kunnen stellen dat de boeren in het binnenland meer gemeen hadden met, laten we zeggen, de Maasai dan met hun voorouders in noordwest Europa. Er is een hemelsbreed verschil tussen het hoeden van rundvee en schapen op een uitgestrekte kale Afrikaanse vlakte en het verbouwen van boekweit en rogge of het weven en bewerken van stoffen in de steden en dorpen van Nederland, Duitsland of Frankrijk. Toch konden de kolonisten op de Kaap niet tot een gezinspatroon vervallen dat sterk afweek van het Europese. Polygamie, bij voorbeeld, strookte niet met de ware Protestantse Leer. "Segmentary lineages" kunnen niet binnen een generatie of twee gevestigd worden, vooral omdat het sterk gehecht zijn aan de familiegroep binnen de zeer egocentrische structuur van het Europese gezinsleven geen traditie was. De Afrikaners konden niet zomaar blanke Maasai worden ook al hadden ze dat oostafrikaanse voorbeeld als model. Ze moesten veeleer de elementen uit hun eigen erfgoed halen om een sociaal systeem op te bouwen dat, tegen het eind van de 19^e eeuw tenminste, sterk afweek van het systeem dat overal elders ter wereld bestond.²) Aan de andere kant veranderde het gezinsleven van de blanken weer door de zuidafrikaanse industrialisatie tijdens deze eeuw, zodat het nu niet zo veel lijkt te verschillen van dat wat veel andere westerse landen tonen.

Natuurlijk werden niet alleen de kolonisten van Zuid-Afrika met dit probleem geconfronteerd. In al de zogenaamde "Kolonies met een blanke bevolking" Canada, Australië, Nieuw Zeeland, een groot deel van de Verenigde Staten, en misschien delen van Latijns Amerika, moest een dergelijke reconstructie van de sociale wereld tot stand komen. Ik concentreer me hier op blank Zuid-Afrika om twee redenen: ten eerste omdat het de enige belangrijke Nederlandse kolonie in deze categorie was en ten tweede omdat al mijn onderzoekingen hierop betrekking hebben. Ten gevolge van deze twee factoren zal ik me concentreren op de 18^e eeuw tijdens welke periode bovendien de sociale wereld van de Afrikaners, die maar kort zou duren, tot stand kwam.

In de eerste plaats ontwikkelden er zich in de Afrikaanse gemeenschap demografische structuren die nogal afweken van die in het noordwest Europa van die tijd. Dit lag natuurlijk ten dele aan de omstandigheden. Het is niet verbazend dat de blanke bevolking van Zuid-Afrika zeer snel groeide tijdens de 18^e eeuw, zelfs wanneer we de immigratie buiten beschouwing laten. De blanken waren voornamelijk grootgrondbezitters en hadden dus geen last van de gevolgen van schaarste. Het was in principe een gezond land, men kende er geen malaria of andere tropische ziekten en zelfs ziektes die in Europa heersten, zoals pokken kwamen slechts zelden voor. Hoewel het door het ontbreken van gegevens niet mogelijk is de juiste getallen vast te stellen, is het niettemin duidelijk dat het sterftecijfer onder blanken laag was. De andere voornaamste component van de demografie van een volk, het geboortecijfer, heeft de mens grotendeels in eigen hand. Hier zien we duidelijk drie hoofdkenmerken van de Zuid-Afrikaanse situatie. Ten eerste: een zeer hoog aantal van de vrouwen die volwassen werden trouwde en kreeg kinderen. Dit is misschien niet verbazend aangezien verreweg het grootste deel van de immigranten mannen waren, tenminste na 1800, zodat er voortdurend een ongelijke verdeling was tussen de geslachten die varieerde van 180 tot 144 volwassen mannen op de 100 volwassen vrouwen in de loop van de eeuw. Ten tweede: beide geslachten trouwden meestal jong. De helft van de vrou-

wen was getrouwd tegen de tijd dat ze 19½ waren en de meesten trouwden op achttienjarige leeftijd. Bij een eerste huwelijk waren de mannen meestal ongeveer vijf jaar ouder dan hun vrouwen zodat de helft getrouwd was voor ze 24 waren³⁾. Het belang van deze cijfers blijkt uit de stelling die het eerst naar voren gebracht is door J. Hajnal⁴⁾, dat, van het eind van de middeleeuwen tot het begin van deze eeuw, het huwelijkspatroon van noordwest Europa sterk verschilde van dat van de meeste gemeenschappen.

Veel meer vrouwen bleven hun hele leven ongetrouwd dan gebruikelijk was en degenen die wel trouwden deden dit, in het algemeen op latere leeftijd dan hun zusters elders. De demografische structuur van Europa, en in het bijzonder het aflopen van de demografische crises die daarvoor op gezette tijden alle volkeren van de wereld geteisterd hadden — tenminste alle volkeren waar we iets van weten — was misschien een gevolg van deze verandering in huwelijksgewoonten. Maar overzee, waar de mensen veel gemakkelijker een bestaan konden vinden, kon een gebruikelijker patroon zich weer handhaven. Ten derde: ten gevolge van deze verschuiving naar een jongere leeftijd waarop men trouwde en misschien ten gevolge van de betere gezondheid van de kolonisten waren de blanke Zuidafrikaanse gezinnen in het algemeen omvangrijk. Het is duidelijk, dat in een situatie waarin men nog geen voorbehoedsmiddelen gebruikt een vrouw meer kinderen zal krijgen naarmate ze jonger trouwt — of, laten we zeggen, een min of meer permanente relatie met een man aangaat — mits het huwelijk natuurlijk standhoudt tot het eind van de voortplantingscyclus. In het geval van Zuid-Afrika is het vrij moeilijk vast te stellen of een huwelijk al dan niet deze hele periode duurde aangezien zelfs de overlijdensdata van volwassen blanken in het algemeen niet beschikbaar zijn. Men kan echter zeggen dat de helft van de blanke vrouwen die trouwden tenminste zes kinderen had (het gemiddelde was 5,8). Als we de enige mogelijke controle op al dan niet overlijden toepassen en die vrouwen die of zelf hertrouwden of wier mannen hertrouwden buiten beschouwing laten, dan stijgt het gemiddelde aantal kinderen per getrouwde vrouw tot 6,1 en had de helft van de vrouwen minstens 7 kinderen. Hoewel een directe vergelijking met andere bevolkingen om technische redenen die verband houden met de kwaliteit van de registratie moeilijk is, lijken deze getallen aanzienlijk hoger te zijn dan die welke gevonden zijn voor gemeenschappen in Europa uit min of meer dezelfde tijd, hoewel niet hoger dan die welke gelden voor andere koloniale gemeenschappen, zoals Frans Canada of Massachusetts.

Hoewel zulke demografische gegevens noodzakelijk zijn om de ontwikkeling van het gezinsleven te kunnen begrijpen, geven ze er op zichzelf niet bijzonder veel informatie over. Wat betekende het voor de ontwikkeling van de persoonlijkheid om op te groeien in een groot gezin in plaats van in een klein? Wat voor verstandhouding hadden mannen en vrouwen met hun moeders, hun vaders, hun kinderen, hun broers en zusters of met verdere familieleden? Het is moeilijk om met behulp van de beschikbare gegevens het antwoord op dit soort vragen te vinden, maar we kunnen het, hoop ik, voorzichtig proberen, hoewel ik moet benadrukken dat het onderzoek dat als basis hiervoor dient nog pas in het beginstadium is en de resultaten nog niet als definitief beschouwd kunnen worden. Desalniettemin kunnen we op twee, vrij essentiële, punten wat informatie verschaffen die in een bepaalde richting wijst zodat er meer tekening schijnt te komen in het patroon van de blanke Zuidafrikaanse gemeenschap. Ten eerste: wanneer verlieten mannen het ouderlijk huis en begonnen voor zichzelf? Het belang van deze vraag lijkt te zijn dat zij een duidelijke aanwijzing geeft omtrent de macht die ouders over hun kinderen hadden. Een situatie waarin zonen gewoonlijk het huis uit gingen zodra ze volwassen werden, lijkt er op te wijzen dat de familiebanden betrekkelijk zwak waren, of op zijn best, dat er eerder sprake

- was van genegenheid dan van patriarchaal gezag. Men moet in aanmerking nemen, dat dit in het algemeen het geval geweest schijnt te zijn in een groot deel van noord en west Europa waar lang gehandhaafde gezinsbanden alleen veel voorkwamen in gebieden waar
- een groot gedeelte van de bevolking plattelanders gebleven was. Aan de andere kant lijkt een situatie waarin gezinnen pas uiteengingen na de dood van de vader er op te wijzen dat een man kon eisen dat zijn zoons voor hem werkten en hem trouw bleven nadat ze volwassen geworden en zelfs getrouwd waren.

Dit laatstgenoemde model benaderde de blanke Zuidafrikaanse gemeenschap in de 18^e eeuw het meest. Zoals in alle gemeenschappen, behalve de meest uniforme, was die overeenstemming geenszins absoluut. De verschillen in economische positie binnen de gemeenschap weerspiegelen zich in de gezinsstructuur. Desalniettemin is de overeenkomst, statistisch gezien, duidelijk. Als men de volkstellingslijst van 1749 analyseert — het schrijven over de vroege geschiedenis van de Kaapkolonie wordt veel gemakkelijker gemaakt door het bewaard blijven van tot nu toe nauwelijks gebruikte jaarlijkse volkstellingslijsten voor een groot deel van de 18e eeuw — kan men aantonen dat minder dan 10% (5 van de 51) van de vaders die volwassen zonen hadden er niet tenminste één thuis hadden vermoedelijk om te helpen bij het werk op de boerderij. Bovendien schijnen vaders in het algemeen hun leven lang de leiding van de boerderij in handen gehouden te hebben en zeer weinig inwonende zoons waren zelf wettelijk in het bezit van aanzienlijke stukken land of grote hoeveelheden vee. Zodoende schijnen vaders aanzienlijke macht over de economische positie van hun zoons uitgeoefend te hebben, tenminste tijdens de eerste jaren van hun volwassenheid. Ze schijnen eveneens — of misschien wel om deze reden — het tijdstip waarop hun zoons trouwden te hebben kunnen beïnvloeden. Dit is ten dele te verwachten aangezien het duidelijk zal zijn dat een man een vrouw gewoonlijk gemakkelijker over kon halen om met hem te trouwen als hij economisch onafhankelijk was en haar een eigen onderdak kon aanbieden zodat ze niet bij haar toekomstige schoonfamilie hoefde in te trekken. Dit gaat vooral op omdat de jonge vrouwen door de ongelijke verdeling tussen de geslachten in de sterke positie verkeerden dat ze konden kiezen uit een aantal huwelijkskandidaten. Het is desalniettemin zeker van betekenis en het maakt de stelling die hierboven uiteengezet is overtuigender dat 59% (44 van de 79) van de mannen die in 1749 tussen de 25 en de 29 waren en die niet langer bij hun vader woonden — bijna altijd omdat hij dood was — getrouwd waren, in tegenstelling tot slechts 18% (4 van de 22) van dezelfde leeftijdsgroepen die nog thuis woonden.

Met dit probleem hangen nog twee vragen samen die ons brengen bij de derde hoofdlijn van dit artikel: ten eerste: beïnvloeden de ouders de keuze van een huwelijkspartner van hun kinderen? Tot nu toe heb ik geen duidelijke aanwijzingen gevonden dat dit het geval was hoewel men in gedachten moet houden dat het gevaarlijk is te redeneren vanuit een dergelijk negatief bewijs. Ten tweede: welke structurele factoren hebben bijgedragen aan het tot stand komen van die keuze, of, in andere woorden, welke patronen kan men vinden onder de huwelijken van de Afrikaners uit de 18^e eeuw? Hier kunnen we een aantal dingen zeggen met een zekere, zij het geringe, mate van betrouwbaarheid. Het schijnt ten eerste zo geweest te zijn, dat de mensen trouwden binnen een vrij beperkt aantal families, zodat er regelmatig huwelijken voorkwamen tussen paren met bepaalde achternamen. Ter verduidelijking: een De Villiers is tijdens de 18^e eeuw niet eenmaal met een Van der Merwe getrouwd hoewel dit de twee grootste familiegroepen van de gemeenschap waren en ze in dezelfde streek woonden — zij het dan ook de grootste van het land. De De

Villiers trouwden gewoonlijk eerder met andere afstammelingen van Hugenoten — Jouberts, Hugos, Du Toits — terwijl de Van de Merwes meestal binnen een andere groep families trouwden — Smits, Burgers, Van Heerdens, Pienáars. Het ging niet altijd zo. Roelof van der Merwe trouwde met Anna Du Toit en al hun kinderen trouwden ook weer met afstammelingen van Hugenoten. Er schijnt echter een neiging bestaan te hebben tot het vormen van informele maar waarneembare endogame groepen.

Hiermee samen hangt een duidelijke tendens om te trouwen met familieleden. Om dit te verduidelijken zal ik een voorbeeld geven nl. dat van de familie Van der Merwe. Door dit te doen ben ik niet geheel onpartijdig want er waren zoveel Van der Merwes dat ze wel bijna met familieleden moesten trouwen maar desondanks stemmen de volgende gegevens toch op zijn minst tot nadenken. Van de 109 huwelijken aangegaan door kleinkinderen van Schalk Willem van der Merwe en Anna Prevot — het was een buitengewoon kinderrijke familie — was er een onwettig, nl. tussen een man en de dochter van zijn broer, waren er 48 tussen neven en nichten of kinderen van neven en nichten (18 tussen kleinkinderen van Schalk Willem) 6 tussen achterneven of -nichten, waren er 23 gevallen waarin men trouwde met iemand uit hetzelfde gezin als een broer of zuster, en was er in 44 gevallen geen duidelijk verband (men kan de getallen niet optellen aangezien sommige huwelijken in meer dan een categorie vallen). Als ik een andere familie gekozen had, zou het aantal huwelijken tussen neven en nichten ongetwijfeld lager geweest zijn, al was het alleen maar omdat andere mensen minder neven en nichten hadden, maar het zou desalniettemin zeer verbazend zijn als een grondiger onderzoek dan ik tot nu toe heb kunnen verrichten niet zou bevestigen dat er, statistisch gezien, een duidelijke voorkeur bestond voor het kiezen van tamelijk naaste familieleden als huwelijkspartner.

Het kan zijn dat dit niet meer betekent dan dat familieleden meestal vrij dicht bij elkaar woonden, zodat het bijna de enige mensen waren die een jonge man of vrouw kende. Ik geloof echter dat er een diepere betekenis achter zit. Men moet er ten eerste aan denken dat elk systeem van rassen stratificatie alleen kan ontstaan en gehandhaafd kan blijven door endogamie. Alleen op deze manier kan men er zeker van zijn dat de criteria op grond waarvan men mensen tot een bepaalde klasse rekent van de ene generatie op de andere gehandhaafd blijven. Alle *klassen* zijn in hoge mate endogaam, maar *klassen* op basis van ras moeten dit nog veel sterker zijn dan andere, aangezien de gemeenschap in dit geval het individu een bepaalde status toekent op grond van zijn genetische afkomst. Het lijkt niet toevallig dat de 18^e eeuwse blanke Zuidafrikanen zulke duidelijke huwelijks-patronen hadden in een tijd waarin ze het land een systeem oplegden van rassen-stratificatie waarvan ze de heersende klasse waren.

Het geval van de Afrikaners heeft misschien ook te maken met een onderwerp waar de moderne sociale wetenschappen sterk in geïnteresseerd zijn. Er is een redenering die stelt dat naarmate de gemeenschap "moderner wordt" de "oerbanden" (waarmee vaak verwantschap bedoeld wordt) minder belangrijk worden. Deze stelling is aangevallen door diegenen die het belang kunnen aantonen van verwantschap in vele sectoren van de "moderne" maatschappij. Maar wat moeten we concluderen uit bewijsmateriaal dat schijnt te suggereren dat, naarmate een gemeenschap minder modern wordt — en de Afrikaners van de 18^e eeuw waren, wat voor criteria men ook aanlegt, minder modern dan de Nederlanders van de zeventiende — de familiebanden verstevigd worden?

Noten:

1. Een goed overzicht van recent werk is te vinden in 3 recensies door Ch. Lasch in de *New York Review of Books* van november en december 1975 (Vol XXLL nos 18, 19, 20).
2. Het meeste bevredigende verslag is te vinden in G.A. Kooy, *Een eeuw Boerenleven in Zuidoost-Transvaal, een onderzoek ter verdere toetsing van een gezinssociologische hypothese* (Wageningen, 1965).
3. Voor uitbreiding van dit materiaal en voor een kritisch onderzoek van de bronnen waarop dit en het merendeel van de overige informatie die in dit artikel wordt aangeboden gebaseerd is, zie Robert Ross "The "white" population of South Africa", *Population Studies*, XXIX, (June 1975).
4. J. Hajnal "The European Marriage Pattern in Perspective" in D.V. Glass and D.E.C. Eversley (eds) *Population in History*, (London, 1965).
5. Peter Laskett en R. Wall (eds). *Household and Family in Past Times* (Cambridge 1971), in het bijzonder Peter Lasketts "introduction". Voor een voorbeeld van een boerengemeenschap met een bepaald patroon van lang gehandhaafde gezinsbanden. Zie Lutz. C. Berkner, "The Stein family and the developmental cycle of the peasant household: an eighteenth century Austrian example", *American Historical Review*, 77 (1972).